

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 136 2015

I distribution:
Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Andreas Hedberg (recensioner)

Biträdande redaktör: Ljubica Miočević

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Svenska Akademien och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2016 och för recensioner 1 september 2016. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–35–3

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2016

Stensgaard i Ibsens *De ungas förbund*: ”Man vill af blygsel ansigtet begrafva / Men lyfter genast upp det för att le” (272) eller om Sarah Bernhardt som Victorien Sardous Fédora: ”Fédora är en ädel rysk furstinna / Med högst fantastiskt dyra toaletter. / Du kan i dagbladsspalter återfinna / Pris på hvar drägt med spetsar och rosetter” (235).

Lagerlöfs ironiska distans är en intressant aspekt av sonetterna, en annan är det utgivarna benämner ”den emancipatoriskt orienterade unga Selma Lagerlöfs kvinnliga perspektiv” (13). Det är en intressant iakttagelse att Lagerlöf ofta i sonetterna identifierar sig med de kvinnliga karaktärerna och att hennes reception skiljer sig ifrån de manliga kritikernas omdömen. Men ibland överbetonas Lagerlöfs feministiska perspektiv, som i kommentaren till sonetten om Fédora: ”Under alla omständigheter kan det knappast ha varit Sardous lyxigt levande furstinna Fédora som sådan som intresserade Selma Lagerlöf under detta utvecklingsskede, då hon som seminarist orienterades mot nya, mer emanciperade kvinnoideal” (239). Här hamnar man i ren spekulering snarare än textnära kommentar. Av sonetterna att döma uppskattade Selma Lagerlöf också påkostade uppsättningar, med elaborerad kostym och scenografi.

Teatersonetterna är en del av en viktig period i Selma Lagerlöfs författarskap och denna utgavas stora förtjänst är att den lyfts fram. I kanoniserade författarskap kanoniserar också vissa verk, som blir de som färgar bilden av författarskapet. Texter som inte passar ihop med den etablerade bilden av författaren förbises ofta. Sonetterna är kanske inte alltid formmässigt fulländade, men de ger mycket levande bilder av tidens teater och operaföreställningar, inklusive särskilda skådespelares insatser. För den som inte är teaterhistoriskt bevandrad behövs verkligen en utförlig kommentar. För den intresserade läsare som inte har tillgång till manuskripten i KB är utgåvan mycket användbar. Men med tanke på ederingsprinciperna och den oklara redovisningen av skillnader kan den nitiska forskaren ändå känna det tryggast att anlita manuskripten.

Jenny Bergenmar

James Uden, *The Invisible Satirist. Juvenal and Second-Century Rome*. Oxford University Press. New York 2014.

Bland den romerska antikens författare är satirikern Juvenalis den som varit mest tystlåten om sin egen person. I hans texter förekommer inga självbiografiska upplysningar, och de växlande jagröster som framträder i satirerna kan inte identifieras med honom själv. Förutsättningarna att skildra Juvenalis liv borde därför vara små, men det hindrade inte tidigare forskning att visa ett påfallande stort intresse för biografiska aspekter. På femtiotalet utgav Gilbert Highet, verksam vid Columbia University, ett par böcker med uttalade intentioner att noga rekonstruera Juvenalis levnad. Metoden bestod i att okritiskt tolka löstryckta formuleringar i satirerna som dokumenterad beskrivning av verkligheten. Highet kommer bland mycket annat fram till att Juvenalis levde i landsflykt i Egypten efter att ha väckt kejsar Domitianus misshag, att han var rik i sin ungdom och fattig efter hemkomsten från exil. Rikedom framgår till exempel av att jagrösten i *Satir* 12 offerar två lamm och en kalv, och så kan ju författaren skriva endast om han vid tillfället själv är välbärgad. På det viset tecknas behändigt en komplett biografi utan luckor, på grundval av godtyckliga spekulationer och utan skymten av belägg.

Redan under femtiotalet orienterade sig emellertid forskningen bort från de oreflekterat biografiska tolkningarna. Begreppet *persona* lanserades. Detta innebar att de juvenaliska satirernas ego uppfattades som gestalter dolda bakom masker, och att dessa dramatiska karaktärer ej fick förväxlas med författaren själv (jämför Ingmar Bergmans film med titeln *Persona*). Föga överraskande lockades nykritikerna till subtila tolkningar av de intrikata jagrollernas växelspel i texterna. Det mesta (och bästa) av den omfattande forskningen kring Juvenalis har tillkommit i USA. James Uden, Assistant Professor of Classical Studies at Boston University, är författare till en ny bok som genom sin djupa lärdom och stora uppslagsrikedom öppnar nya perspektiv och oförväget ifrågasätter gamla och hittills vedertagna uppfattningar. Jag vill rentav hävda att det bör vara ett blivande och bestående standardarbete inom forskningen kring Juvenalis författarskap. Detaljkritik i det följande får alltså inte undanskymmas min höga värdering av helheten.

Uden ansluter sig till *persona*-teorin, som han samtidigt utvidgar. Genom hela framställningen

löper som en röd tråd föreställningen om den osynliga satirikern. I dikterna uppträder sålunda ingen resonör med uppgift att i klartext formulera författarens polemiska budskap. I de sexton hexametersatirerna hörs däremot en kör av motstridiga röster, där ingen har rätt och ingen har fel. Det finns alltid ett talande jag men bakom detta döljer sig skiftande personer. Juvenalis kan mycket väl ge ordet åt en kvinnlig röst eller åt språkrör som uttrycker inbördes motstridiga värderingar. Själv är han inte bara "invisible"; han beskrivs även som undflyende, "elusive". Vad Juvenalis själv tyckte i olika frågor låter sig inte avgöras, han är istället den som iscensätter dialogerna och sedan lämnar åt auditoriet att dra slutsatser och ta ställning. Uden lämnar i en del fall öppet om de polemiska yttrandena verkligen bygger på övertygelse eller ingår som retoriska knep i en föreställning inför publik. Frånvaron av överordnande karaktär i fiktionen är del av den satiriska strategin och fungerar som medel att dramatisera dikternas tematik.

Om Juvenalis som historisk person erbjuds blott "the most shadowy glimpses", och då knappast meddelade i självbiografiskt syfte. I konsekvens med detta synsätt avvisar Uden varje föreställning om att en konsekvent utveckling eller förändring låter sig avläsas i det författarskap som sträcker sig över ungefär trettio år: "such terms seem overly much to presume a coherent and clearly articulated self to which to ascribe such progression" (170).

Uden granskar inte systematiskt samtliga satirer utan inriktar sig på ett mer ingående studium av ett urval särskilt givande textavsnitt. Uppläggningsen förefaller rimlig, därmed undviks onödig redundans och framställningen håller sig till väsentliga problemställningar. Författaren ägnar sig liksom nykritikerna gärna åt skarpsinnigt uppslagsrik när läsning, men till skillnad från dem anlägger han också historiska perspektiv. Satirerna sätts in i en samtida litteraturhistorisk, filosofisk, social och politisk kontext. I metodiskt avseende får Udens bok betecknas som mångsidig, i hög grad pluralistisk.

I motsats till tidigare forskning framhävs här situationen där satirerna framfördes, det vill säga att de vanligtvis upplästes inför en utvald publik ur den sociala och politiska eliten. Uden resonerar uppslagsrikt kring hur detta kan tänkas ha påverkat texternas utformning. Det förefaller åtminstone bitvis som om publiken formligen provocerats till aktivitet. Det förekommer dock att Uden tillfälligt återfaller i föråldrad terminologi och nämner publiken som "readers", vilket de för all del tillfälligtvis

kunde vara, ehuru de betydligt oftare måste ha mött Juvenalis verk som "listeners". Än mer missvisande är det när författaren vid några tillfällen använder verbet "publish" om satirernas väg till offentligheten, detta alltså vid en tidpunkt och i en miljö där det skulle saknas boktryckerier och förlag mer än tusen år framöver. Uden visar däremot övertygande att ett genomgående tema i satirerna är "the breakdown of national values" (20). Mot eposens tillbakablickande hjältedyrkan på ett mytiskt och heroiskt förflutet ställer Juvenalis den samtida vardagens tarvlighet och moraliska förfall. En modern läsare associerar onekligen till kontrasten Odysseus-Leopold Bloom som den framstår hos Homer och James Joyce.

Några avsnitt av exkurskaraktär innehåller belysande och välfunna paralleller till annan litteratur under antiken. Satirikerna Horatius och Lucilius beskrivs sålunda som socialt integrerade och beskyddade av makthavarna, till skillnad från Juvenalis som framhäver farorna med att utöva fritt tal. Juvenalis beskrivning av djuroffer i *Satir* 12 skiljer sig markant från motsvarande text i Horatius *Oden*. Det visar sig att Juvenalis i sin text infört dolda anspelningar på Horatius, ett fall av antik intertextualitet alltså. Hos Horatius symboliserar det slaktade djuret ett skeende från död till nytt liv, tonen är seren sakral och inger en känsla av befriande fullbordan. Juvenalis däremot låter ceremonin satiriskt gestalta bristande religiöst allvar hos de agerande människorna, där egoistiskt merkantila beräkningar påverkar deras relationer till gudarna. En allmän skillnad mellan de båda diktarna består dessutom i att Horatius gärna framhåller sig själv. De satiriska rösterna i Tacitus *Dialogus* befinner sig däremot uttrycka en problematik besläktad med Juvenalis. Också Tacitus kommenterar den litterära offentlighetens villkor, "the gap between what people want to say, and what they think it safe to say" (47). Tacitus förutskickar kritik av namngivna personer, som sedan uteblir. På liknande sätt undviker Juvenalis att namnge de personer som satiriseras, han vänder sig mot kategorier hellre än mot individer.

Uden betonar att Juvenalis levde i en tid då utbytet mellan romersk och grekisk kultur var intensivt. Framför allt i *Satir* 3 förlöjligas de romare som okritiskt anammar och beundrar allt grekiskt, ett alls inte okontroversiellt synsätt med tanke på att kejsar Hadrianus omgav sig med just sådana grekofiler som Juvenalis våltaligt förhånar. Dialektiken

mellan romerskt och grekiskt skildrar Uden ingående och under uppbåd av stor lärdom. Beläsenheten i grekiska sofisternas produktion med tillhörande forskning är imponerande och används för att pedagogiskt belysa ett intrikat skeende. Författaren levandegör skickligt en komplicerad idéhistorisk-filosofisk situation där allt flyter, och en gång entydiga begrepp som ”romersk” eller ”grekisk” framstår som alltmer obsoleta.

Enligt Uden råder genom alla satirerna stämningar av rotlöshet och normlöshet, det traditionella romerska värdesystemet håller uppenbart på att bryta samman. Samhället befinner sig i upplösning, gamla auktoriteter utmanas. Juvenalis satirer presenterar en formlig kavalkad av synder och laster. Dessa bestraffas inte; rättvisa kan ej existera när korruption råder överallt och den som är fräckast tillåts triumfera. Så beskrivs Rom vid en bestämd historisk tidpunkt, under skalden Juvenalis levnad. Samtidigt visar Uden övertygande hur satiren inte bara är tidsbunden utan även tidlös. Döda romare omtalas som levande, det är inte alltid klart om det är förhållanden i förlutna tid eller i samtiden som kommenteras. Historiska celebriteter förekommer tillsammans med ”obscure nonentities from the back alleys of contemporary life”.

Mycket förblir sig alltså likt i de juvenaliska satirernas värld, men Uden vill också se förändringar från tidiga till sena dikter. I de förstnämnda är det staden Rom (*urbs*) som ger stoff för indignationen, i de sistnämnda vidgas perspektivet och visionen omfattar det väldiga romerska imperiet. Att exakt datera litterära verk från antiken är givetvis mycket problematiskt, och en mer eller mindre säker kronologi får konstrueras utifrån texternas anspelningar på historiska personer och tidshändelser. I ett ”Appendix” kommer Uden fram till att satirerna i Juvenalis Bok 1 bör ha tillkommit kring 100 eller 101 e.Kr., vilket är ungefär femton år tidigare än vad som hittills har antagits. Det är svårt att ta ställning till den intrikata argumenteringen, men denna nya kronologi passar onekligen bättre in i författarens analyser av de tidiga texterna. Det kan dock noteras att exkursen om dateringsfrågor endast behandlar de första fem satirerna, av totalt 16. Beträffande kronologin för numren 6–16 iakttas tystnad, en med tidigare forskning instämmande tystnad får man väl förmoda.

Den despotiske kejsaren Domitianus byggde sitt skräckvälde på ett omfattande system med villiga angivare, *delatores*. På minnen av dessa förhållanden anspelar *Satir* 1, som tillkom under efterträda-

ren Trajanus tid vid makten. Texten är mycket intressant som belysning av yttrandefrihetens villkor och begränsningar i det antika Rom. Uden framhäver det för en modern läsare egendomliga förhållandet att satiriker och satirens föremål tenderar att sammanfalla. Den som angriper angivare riskerar själv att uppfattas som angivare. Tydligt såg tidens publik med viss ambivalens på satirisk kritik. Uden menar att rädsla för att själv utpekas som föraktlig informant skulle förklara varför de angripna personerna aldrig namnges. Det intrycket ger visserligen texten men rimligtvis borde andra men inte nämnda faktorer ha spelat in, som exempelvis fruktan för fysiska och juridiska repressalier. Det kan ju också förmodas att Juvenalis publik ändå borde varit kapabel att skilja mellan tyrannens inställsamma tjänare och de satiriker som klandrar deras fördärliga beteende.

I *Satir* 8 som riktar sig mot börsaristokratisk högfärd känner en svensk läsare igen argumentens dråpliga ironier från Anna Maria Lenngren. Även här sammanfaller rollerna, i Udens tolkning mellan aktiva och passiva. Den adlige oduglingen åberopar fädernas glansfulla namn och bedrifter, de fungerar i hans självberöm som ”living busts”. Udens något spetsfundiga analys går ut på att satiren också drabbar den talande satirikern som ju även han med stolthet räknar upp inspirerande föregångare. Det kan ändå vara en rimlig tanke att samtida publik här förmådde göra en grundläggande distinktion. Att yvas över förfäder som inget gott utträttat är en sak, att som föredömen hylla stora författare och filosofer är något annat.

Med tanke på att Juvenalis som satiriker är både osynlig och undflyende kan det ibland vara svårt att avgöra vad som egentligen är texternas avsedda budskap. Man kan då och då undra om det talande jaget förhåller sig avvisande eller berömande. Beskrivningen av högläsning för inbjudna, *recitatio*, brukar uppfattas som en nostalgisk hyllning av denna gamla romarsed. Uden däremot hävdar att Juvenalis finner sedvänjan obsolet, provinsial och till och med trist. Det är inte lätt att tvåusen år senare avgöra vad som en gång ansågs värt vördnad eller löje.

Cicero är en av hjälterna i *Satir* 8. I nr 10 avfärdas han däremot av en grekisk filosof, en kyniker, som närmast skrattretande. Man kunde tänka sig att Juvenalis helt enkelt ändrat uppfattning om Cicero, men Uden menar att satiren här riktas mot den som för ordet. Att ta kynikerns argument på allvar skulle vara alldeles oacceptabelt för Juvenalis publik, där-

för är det inte skaldens åsikt som framförs utan den talande filosofen som indirekt får avslöja sig själv. Om detta kan vi inte äga säker kunskap. Det vi vet, eller tror oss veta, bygger på den antika litteratur som råkat bli bevarad till våra dagar.

I sina textanalyser anlägger Uden växelvis två skilda perspektiv. Tolkningarna kan utgå från en antik kontext och infoga satirerna i deras kronologiska sammanhang. Uden resonerar då kring den romerska publikens förväntningar; han låter som påpekats dikterna belysas av utomlitterära bakgrundsfaktorer. Det bör nämnas att han i sin hermeneutik i första hand arbetar som litteraturhistoriker; filologin är hjälpmedel men inte huvudsak. Men Udens textanalyser bygger även på modern litteraturteori, de tar sig uttryck i uppslagsrika och påfallande sensibla närläsningar som alls inte syftar till att rekonstruera vad Juvenalis och hans publik eventuellt kan ha tänkt eller menat. Det sätts att läsa och beskriva skönlitteratur hade givetvis varit helt otänkbart under antiken; det är en produkt av intensiv metoddebatt under det senaste halvsekle. Detta är alls inte avsett som kritik; den beskrivna tolkningsstrategin är enligt min uppfattning den mest givande i samband med äldre litteratur. Uden vänder sig inte till 100-talets publik, hans bok är ju avsedd för läsare under 2000-talet. Dock tycks interpretationernas ontologiska status ibland något oklar, och gränsdragningen mellan antik och modernt tolkningsperspektiv kunde vara skarpare markerad.

I *Satir 15* omnämns i förbigående en skröna om kannibalism i Egypten. Tidigare forskning uppfattade gärna en sådan detalj som ovedersägligt belägg att Juvenalis under en tid verkligen vistats i Egypten. Med all rätt avvisar Uden sådana biografiska spekulationer. Hans förslag till tolkning går istället ut på att Juvenalis här vill illustrera relationerna mellan de många folk som ingår i det romerska imperiet. Först verkar de människoötande egypterna extremt avvikande och fasanfulla, men sedan återges gräsligheter även från den äldsta romerska historien. Slutsatsen blir att inget folk är unikt eller icke-romerskt. Satiren blir då "a poem about the loss of any solid notion of what being Roman means. If Rome is everywhere, the satirist grimly suggests, then Rome is nowhere" (215). Med det synsättet framstår Juvenalis som något av en antikens multikulturalist, och det kan säkert ha sina taktiska fördelar att om en antik författare använda en numera så trendig terminologi. Något ligger det väl också i beskrivningen, i varje fall får Juvenalis

märkliga författarskap på det viset en ny och tidigare okänd dimension.

Conny Svensson

Maria Ulfgard, *Lära lärare läsa. Om utbildning av svensklärare och litteraturundervisning i skolan* (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 67). Makadam. Göteborg 2015.

I *Lära lärare läsa* ställer Maria Ulfgard frågor om hur lärarstudenter i skolämnet svenska har möjlighet att utveckla en professionsidentitet, att lära sig att tolka skolans kurs- och ämnesplaner och förbereda sig för att utforma litteraturundervisning för olika elevgrupper, via studier i litteraturdidaktik och litteraturvetenskap. En studie av tre lärarutbildningar bildar relief till Ulfgards resonemang om en önskvärd lärarutbildning med fokus på *literary literacy* i utbildningen till litteraturlärare inom svenskämnet i skolan. Studien kan därför beskrivas som både empirisk och utbildningsideologisk.

Studien ställer angelägna och viktiga frågor för utvecklingen av svensklärarutbildningen. Den bekräftar till en viss del resultat från tidigare studier om lärare i skolämnet svenska och lärarutbildare och studenter i litteraturdelen av svenskämnet, men väcker också nya frågor. Lärarstudenters litteratursyner diskuteras i förhållande till förhållningsätt till litteraturundervisning hos olika kategorier av lärarutbildare, vilket utgör en viktig breddning av studiet av högre utbildning. Ulfgard förankrar också sitt arbete i tidigare svenska studier och gör utblickar även till nordisk och anglosaxisk forskning. Ännu en studie som kunde lyftas fram är Peter Degermans avhandling "Litteraturen, det är vad man undervisar om". *Det svenska litteraturdidaktiska fältet i förvandling* (2013) som ytterligare belyser fältet kring Ulfgards studie.

Syftet med Ulfgards studie är att undersöka utbildningen av blivande svensklärare med avseende på litteraturundervisning i skolämnet svenska som den förmedlas via högskoleförlagd undervisning och verksamhetsförlagd utbildning (VFU). Frågeställningarna rör vilka metodiska gestaltningar av litteraturundervisning och motiv för litteraturläsning som de tre lärarutbildningarna förmedlar och vilka motiv lärarstudenterna har för litteraturläsning samt vilka metodiska gestaltningar de blivande svensklärarna önskar utveckla i sin kom-